

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

3-2022

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК.ФЕРГУ

Muassis: Farg'ona davlat universiteti.

«FarDU. ILMIY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» "Scientific journal of the Fergana State University" jurnali bir yilda olti marta elektron shaklda nashr etiladi.

Jurnal filologiya, kimyo hamda tarix fanlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnaldan maqola ko'chirib bosilganda, manba ko'rsatilishi shart.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 2 sentabrda 1109 raqami bilan ro'yxatga olingan.

Muqova dizayni va original maket FarDU tahririy-nashriyot bo'limida tayyorlandi.

Tahrir hay'ati

Bosh muharrir
Mas'ul muharrir

SHERMUHAMMADOV B.SH.
ZOKIROV I.I

FARMONOV Sh. (O'zbekiston)
BEZGULOVA O.S. (Rossiya)
RASHIDOVA S. (O'zbekiston)
VALI SAVASH YYELEK (Turkiya)
ZAYNOBIDDINOV S. (O'zbekiston)

JEHAN SHAHZADAH NAYYAR (Yaponiya)
LEEDONG WOOK. (Janubiy Koreya)
A'ZAMOV A. (O'zbekiston)
KLAUS XAYNSGEN (Germaniya)
BAXODIRXONOV K. (O'zbekiston)

G'ULOMOV S.S. (O'zbekiston)
BERDISHEV A.S. (Qozog'iston)
KARIMOV N.F. (O'zbekiston)
CHESTMIR SHTUKA (Slovakiya)
TOJIBOYEV K. (O'zbekiston)

Tahririyat kengashi

QORABOYEV M. (O'zbekiston)
OTAJONOV S. (O'zbekiston)
O'RINOV A.Q. (O'zbekiston)
KARIMOV E. (O'zbekiston)
RASULOV R. (O'zbekiston)
ONARQULOVA K. (O'zbekiston)
YULDASHEV G. (O'zbekiston)
XOMIDOV G'. (O'zbekiston)
DADAYEV S. (O'zbekiston)
ASQAROV I. (O'zbekiston)
IBRAGIMOV A. (O'zbekiston)
ISAG'ALIYEV M. (O'zbekiston)
TURDALIYEV A. (O'zbekiston)
AXMADALIYEV Y. (O'zbekiston)
YULDASHOV A. (O'zbekiston)
XOLIQOV S. (O'zbekiston)
MO'MINOV S. (O'zbekiston)
MAMAJONOV A. (O'zbekiston)

ISKANDAROVA Sh. (O'zbekiston)
SHUKUROV R. (O'zbekiston)
YULDASHEVA D. (O'zbekiston)
JO'RAYEV X. (O'zbekiston)
KASIMOV A. (O'zbekiston)
SABIRDINOV A. (O'zbekiston)
XOSHIMOVA N. (O'zbekiston)
G'OFUROV A. (O'zbekiston)
ADHAMOV M. (O'zbekiston)
XONKELDIYEV Sh. (O'zbekiston)
EGAMBERDIYEVA T. (O'zbekiston)
ISOMIDDINOV M. (O'zbekiston)
USMONOV B. (O'zbekiston)
ASHIROV A. (O'zbekiston)
MAMATOV M. (O'zbekiston)
SIDDIQOV I. (O'zbekiston)
XAKIMOV N. (O'zbekiston)
BARATOV M. (O'zbekiston)

Muharrir: Sheraliyeva J.

Tahririyat manzili:

150100, Farg'ona shahri, Murabbiylar ko'chasi, 19-uy.
Tel.: (0373) 244-44-57. Mobil tel.: (+99891) 670-74-60
Sayt: www.fdu.uz. Jurnal sayti

Bosishga ruxsat etildi:
Qog'oz bichimi: - 60x84 1/8
Bosma tabog'i:
Ofset bosma: Ofset qog'ozi.
Adadi: 10 nusxa
Buyurtma №

FarDU nusxa ko'paytirish bo'limida chop etildi.

Manzil: 150100, Farg'ona sh., Murabbiylar ko'chasi, 19-uy.

Farg'ona,
2022.

X.Mamajonov

Amir Temur hamda To'xtamishxon o'rtasidagi diplomatik munosabatlarning manbashunosligiga doir ayrim fikr-mulohazalar 113

ADABIYOTSHUNOSLIK

X.Maxsudova, Sh.Shahobiddinova

Ergonimlarning leksik-semantik xususiyatlari 118

A.Abduraxmonov

Zamonaviy o'zbek nasrida rangning g'oyaviy yo'nalishni tashkillashdagi ahamiyati 122

B.To'rayeva

Xronotop poetikasining o'ziga xos xususiyatlari 127

N.Karimova

Abdulla Qodiriy asarlarida folklor xronotopi 134

P.Ro'ziboyeva, B.Karimov

Abdulhamid Cho'lpon hikoyalarida ayollar obrazi talqini, ayollar erki va ta'limi masalasi 138

N.Avazov

"Padarkush"ning ta'siri va jadid dramalarining yaratilishi..... 143

Sh.Axmedova

Omon matjon she'riyatining badiiy jihatlari..... 151

N.Soatova

Shuhratning masal va hajviy she'r yaratish mahorati 155

Sh.Turg'unov

Harbadoshlarning o'langa nisbatan ta'rifi xususida 162

TILSHUNOSLIK

Sh.Iskandarova, F.Musayeva

Muhammad Yusuf she'rlarida zamon tushunchasining o'rganilishiga doir..... 168

D.Ganiyeva

Turli tizimdagi tillarda nisbat shakllarining sinkretikligi va polifunksionalligi..... 171

Sh.Amonturdiyeva

Diniy matnlarning fonetik imkoniyatlari..... 176

N.Xoshimova

Bilvosita gaplarning turli madaniyatlarda ifodasi..... 184

M.Hojiyeva

Terminologik kompetentlik – bo'lajak filolog mutaxassislarni tayyorlashning asosi sifatida..... 187

V.Giyosova

Bolalarga oid murojaat birliklariga doir mulohazalar 190

S.Ahmadaliyeva

Pragmatonimlarning farqlovchi elementlari va funksiyalari haqida..... 193

H.Saipova

Nutqning sintaktik-kompozitsion tahliliy usullari 197

MATEMATIKA

T.Ergashev, D.Urinboyeva

Ikkinchi tartibli ikki o'zgaruvchili gipergeometrik funksiyalar nazariyasi haqida..... 201

B.Kadirkulov, M.Jalilov

Involutsiya qatnashgan kasr tartibli parabolik tipdagi tenglama uchun qo'yilgan teskari masala 209

N.Murolimova

Vazn funksiyasiga ega bo'lgan riman-liuvil va atangana-baleanu kasr tartibli operatorlar qatnashgan to'lqin tenglamasi uchun chegaraviy masala..... 214

FIZIKA - TEXNIKA

X.Raxmonjonov, Sh.Shuxratov

Zamonaviy elektr jihozlarini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish 223

M.Abdullayeva, Sh.Shuxratov

Texnologiya ta'limida milliy hunarmandchilikni kreativ yondashuv asosida o'rganishni pedagogik-psixologik imkoniyatlari..... 228

HARBADOSHLARNING O'LANGA NISBATAN TA'RIFI XUSUSIDA

К ВОПРОСУ ОБ ИСПОЛНИТЕЛЯХ УЛАНОВ

ON THE QUESTION OF THE PERFORMERS OF ULANS

Turg'unov Sherali Dolixonovich¹¹Turg'unov Sherali Dolixonovich

– Andijon davlat universiteti doktoranti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Annotatsiya

Ma'lumki, o'lan janriga soha mutaxassislari tomonidan turli qarashlar bayon etilgan, ta'rif va tasniflar berilgan. Bu borada ijodkorlarning o'zlari qanday fikrdalar? O'lanlar nima maqsadda to'qilgan? Ularning uzoq muddat esda saqlanib qolishi, tinglovchilar auditoriyasini hamisha qiziqtirib kelganligining sababi nimada? Mazkur maqolada ana shu kabi savollarga javob izlanadi. Umuman, o'lan ijrochilarining o'lan ijodkorligi uchun ehtiyojlari, o'lanlarning paydo bo'lishidagi omillar hamda ularning o'larga nisbatan keltirgan ta'riflari xususida so'z yuritiladi va tasniflanadi.

Tadqiqotda ilmiy mushohadalar va ularning natijalariga chuqurroq erishish maqsadida o'lanlarni qiyosiy-tipologik tahlil metodidan foydalanib o'rgangan holda quyidagicha: 1) an'anaviylik; 2) eranlar homiyligi; 3) gerental to'siqsizlik; 4) motivatsion xossa; 5) moddiy rag'bat; 6) ma'naviy rag'bat; 7) mag'lubiyat tovoni; 8) ijro reglamenti; 9) meditatativ vosita tarzida tasnif etildi.

Аннотация

Известно, что жанру Улан даны различные определения, описания и классификация. Что думают по этому поводу сами создатели и исполнители? Какова цель их создания? В чем причина того, что они надолго остаются в памяти, и всегда были интересны аудитории слушателей? В данной статье представлена попытка найти ответы на эти вопросы. В целом обсуждаются и классифицируются потребности исполнителей улана в творчестве улана, факторы возникновения улана, их определения.

С целью достижения более глубоких научных наблюдений и их результатов в исследовании изучались методом сравнительно-типологического анализа следующим образом: 1) традиционность; 2) эранское покровительство;

3) управленческое неповиновение; 4) мотивационный характер;

5) материальный стимул; 6) духовное с тимул; 7) компенсация за поражение; 8) регламент исполнителя; 9) был классифицирован как медитативное средство.

Abstract

It is known that the Ulan genre has been given various definitions, descriptions and classifications. What do the creators and performers themselves think about this? What is the purpose of their creation? What is the reason that they remain in memory for a long time, and have always been of interest to the audience of listeners? This article attempts to find answers to these questions. In general, the needs of lancers in the work of lancers, the factors of the emergence of lancers, their definitions are discussed and classified.

In order to achieve deeper scientific observations and their results, the study studied the method of comparative typological analysis as follows: 1) traditionality; 2) eranian patronage; 3) administrative disobedience; 4) motivational character; 5) financial incentive; 6) spiritual stimulus; 7) compensation for defeat; 8) execution regulations; 9) has been classified as a meditative remedy.

Kalit so'zlar: o'lan, harbadosh, an'anaviylik, eranlar homiyligi, gerental to'siqsizlik, motivatsion xossa, moddiy rag'bat, ma'naviy rag'bat, mag'lubiyat tovoni, ijro reglamenti, meditatativ vosita

Ключевые слова: улан, харбадош, традиция, покровительство иранцев, герентальный барьер, мотивационный характер, материальный стимул, духовный стимул, пята поражения, исполнительная регуляция, медитативное средство.

Key words: lancers, kharbadosh, tradition, eranian patronage, herental barrier, motivational character, material stimulus, spiritual stimulus, heel of defeat, executive regulation, meditative means.

KIRISH

O'lan janriga olimlar tomonidan turlicha ta'rif va tasniflar berilgan bo'lib, biz bu xususda avvalgi ishlarimizda atroflicha to'xtalib, o'z munosabatimizni bayon qilganmiz. "Bu masalada o'lan ijodkorlari va ijrochilarining o'zlari qanday fikrdalar?" degan mantiqiy savol tug'iladi. Haqiqatan, chechanlar o'lanni nima maqsadda to'qiydilar? Uni xotiralarida nega uzoq vaqt saqlab yuradilar va bundan qanday manfaat ko'radilar? Muxlislar va shogirdlar qanday paydo bo'lishadi? Harbadosh ustidan g'alaba nashidasi yoki undan mag'lubiyat alami qanday kechadi? Mana shu holatlarning

ADABIYOTSHUNOSLIK

bevosita ijodkorlar tomonidan izohlanishi, nazarimizda, o'lan janrining ichki qonuniyatlarini yanada yorqinroq oydinlashtirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Toshkent viloyat Ohangaron tumanining tog'li Ertosh qishlog'ida yashab o'tgan lymonazar oxun to'qigan bir o'landa "Oxunlikdir el ko'nglini xush aylamoq" [5.184] degan misra bor. Sodda qilib aytilgan ushbu fikrda o'lan janrining ijtimoiy-estetik ahamiyati va ommaviyligi sabablari, shuning bilan bir qatorda, el ko'nglini xush aylashning katta va jiddiy mas'uliyati aks etgan. Aytaylik, xalqimizning kundalik jonli nutqida qo'llanuvchi qasam, qarg'ish, yig'i, yo'qlov, afsun, duo va boshqa paremik janrlardagi mantiqiy-hissiy yo'nalish tinglovchini shod etish, kulgusini qo'zg'ab, zavqlantirish maqsadidan yiroq. Oxunning tagdor va qochirimli, tabassum bilan yo'g'rilgan o'lchamli nutqi esa atrofidagi muxlislarida futbol ishqiboziga xos tarafkashlik va mamnuniyatni o'z-o'zidan shakllantiradi. Shu boisdan, o'lanning mohiyatiga doir yana bir fakt mazmuniga e'tibor qarataylik:

*O'lanni har kim aytmas, harib aytar,
Yuragida dardi bor g'arib aytar.
G'aribning aytganiga quloq solsang,
Tov-u toshning barini terib aytar* [5.161].

Mazkur satrlarning umumiy ruhi mashhur folklorshunos olimi M.Alaviya bir maqolasida keltirgan "Suygan qo'shiqchi bo'lar, kuygan o'lanchi bo'lar" degan matal mazmuniga muvofiq keladi [1.38]. Darhaqiqat, o'lanni to'yga kelgan har kim ayta olmaydi. Harbadoshi kim bo'lishidan qat'iy nazar, uni yengaman, deb maxsus tayyorgarlik ko'rgan, ishq dardi yoki turmush jafolaridan kuygan, yuragida dardi ko'p chechangina ayta oladi. Aytganida ham tinglovchilar auditoriyasining yosh xususiyatlari, qiziqishlari va saviyasiga moslab, xotirasidagi matnlarni terib aytadi. Zotan, oxunlar:

*O'lan qaydan chiqadi so'z bo'lmasa,
Kim yetaklab yuradi ko'z bo'lmasa?* [5.152],

– deya haqli e'tirof etganlariday, kundalik nutqimizda qo'llaniladigan minglab so'zlar ichidan keragini oniy daqiqalar ichida saralab, tanlab harbadosh fikriga hamohang va uni bosib tushuvchi javobni topa bilmoq va uni she'r o'lchamiga solib tizmoq uchun o'tkir aql va farosat talab etiladi.

O'lan o'zbek folklorining boshqa janrlari qatoridagi adabiy yodgorlik sifatida yaratuvchi oxunlar "axloqining surati, aql-idrok guvohnomasi", shuningdek, "qiziqish va tashvishlari, ong saviyasi va iztiroblarini" to'rt misrada badiiy aks ettiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Shu bois so'z chechanlarining bu janr tabiatiga doir qarashlarini qiyosiy va tipologik jihatdan sinchiklab o'rgangan holda quyidagi turkumlarga ajratish mumkin deb hisoblaymiz:

1) an'anaviylik:

*Chiqadi ko'kirakdan ovozi go'y,
Yarashar bizni elatga ovuldan uy.
Shoirlikman oxunlik bizga kasim,
To'y bo'lsa doim borib yuramiz siy* [5. 306].

*O'langa shay bo'lsangiz keling berroq,
O'lan aytmoq rasm bo'p eldan qolgan.* [5. 147].
*Burungilar aytishuvni o'lan debdi,
O'lan bilsang yonboshla yonimga kep* [5. 110].

O'lan ijrochilarining nazarida, o'ziga munosib harbadosh bilan aytishuv – to'yning eng qizg'in bosqichi. Unda "burungilar" belgilab ketgan ijro tartibi va odobi an'analaridan chetga chiqish taqiqlangan. Shuning barobarida, janrning an'anaviy turg'un usul va shakllariga amal qilgan holda mantiqiy-hissiy yangiliklarni kiritib, tajdid (novatorlik) uchun yo'l ochish mumkin. Ko'p yillik tajribaga ega bo'lgan oxunlar tajdidi har to'yda deyarli bir xil o'lanlarni eshitishga o'rganib qolgan tinglovchilar hayratini oshirgan, solmaquloq shogirdlar havasini keltirgan.

*Payg'ambarning bir qizin Ali olgan,
To'yima-to'y o'lan aytmoq shundan qolgan* [5.47].

2) eranlar homiyiligi:

Kel, ikkimiz birlashib aytishaylik,
O'lanchini qo'llaguvchi pirday bo'lib [5.123].

Yana bir misol:
 O'lan aytib, to'ylarni gul qilasiz,
Er Xizmi o'zingizga pir qilasiz. [5.140].

Ilm ahliga ko'pdan buyon ayonki, so'zga chechanlik, badihago'ylik va hozirjavoblik – ilohiy in'om. U hammaga ham berilmaydi. Agar "o'lanchini qo'llaguvchi pir" va ustozlar arvohi madad bermasa, zafarli javobingga ilhaq bo'lib turgan hamqishloq va muxlislarining oldida yosh bir yigit yoki qizdan mag'lub bo'lishing, bunday davraga qayta yo'l topa olmasliging hech gap emas. "O'lan aytasang beri kel, aynam-ov" nomli 26-jildning 353-betida tuzuvchilar tomonidan Xizr obraziga quyidagicha izoh berilgan: "O'zbek mifologiyasida odamlarga yaxshilik qiladigan, ezgu homiy sifatida ularning mushkullarni oson qilib, qut-baraka va mo'l hosil baxsh etadigan an'anaviy asotiriy personajlardan biri Xizrdir. U ajdodlar ruhining timsoli bo'lib, u qiyin ahvolda qolgan kishilarga madad beruvchi afsonaviy homiy, donishmand oqsoqol va obihayot chashmasining suvidan ichganligi uchun doimiy barhayotlikka erishgan ezgu kuch hisoblanadi. Dehqonlarning mifologik tasavvurlariga ko'ra, Xizr oq soqolli, yashil to'nli mo'ysafid. Har yili ko'klamgi ekish mavsumida yoki bug'doy o'rilib, xirmon ko'tarilayotgan paytda Xizr qari chol, otlig suvoriy yoki yo'lovchi ko'rinishida paydo bo'lib, dehqon dalasiga yoki xirmonga nazar tashlasa, hosil barakali bo'ladi, deb tasavvur qiladilar. O'ng qo'lining bosh barmog'i suyaksiz bo'lishi, nogahon paydo bo'lib, bir zumda ko'zdan g'oyib bo'lish xususiyatiga egaligi, uzoq umr ko'rish, yashillik va suv manbalari bilan bog'liqlik, ezgu homiy sifatida odamlarga madadkor bo'lish Xizrga xos belgilar sanaladi. Ertak va dostonlarda bu mifik personaj epik qahramonning g'ayrioddiy tug'ilishini avvaldan bashorat qiluvchi, qahramonga ism qo'yuvchi, muayyan epik shartni bajarishni o'z zimmasiga olgan qahramonga yordam beruvchi, ularga sehri buyumlar hadya etuvchi afsonaviy homiy obraz sifatida gavdalanadi".

3) *gerental to'siqsizlik:*
Yetmish yetti yoshda aytdim shu o'lanni,
Gunohim to'kilsin, deb tutday bo'lib. [5B.252].
 Yoki yana bir misol:
Hadding sig'sa, qani, kelib o'lan boshla,
Bu qishloqning manman degan qari-yoshi. [5.161].

Ma'lumki, gerentalogiya – tibbiyot ilmining inson organizmiga xos biologik qarish jarayonini o'rganuvchi sohasi. Odatda, keksalikni bo'yniga ola boshlagan odam avvalgi bir qator zavqli mashg'ulotlaridan o'zini sekin-asta tiya boshlaydi. Ammo qizigandan qizib borayotgan o'lan aytishuvining ohanrabosi bu cheklovni tan olmaydi. Ilgari o'lan aytib yurgan etmish yoki sakson yoshli chol yoki kampir o'rni kelganida keksaligini unutib, xotirasida saqlangan qochirimli bandlarni qanday aytib yuborganini bilmay qoladi.

4) *gender tenglik:*
Qizini berarmikin, deb sovchi qo'ysam,
Oldimga talqon qo'ydi tuz aralash. [5.252].
 Yoki yana bir misol:
Oxirzamon bo'lganning bir belgisi,
Yigit qolib o'lanni qiz boshlaydi. [5.250].

O'lan, aytib o'tilganidek, tarixan nomad (chorvachilik bilan shug'ullanuvchi to'liq yoki yarim ko'chmanchi) aholining turmush tarziga moslashgan janr. Bunday xo'jalik yuritish tizimida xotin-qizlarning chodraga o'ranib, darvozadan hatlab tashqariga chiqmasligi yoki otinoyiga qatnab savod chiqarishi va diniy ta'lim olishi uchun imkon bo'lmagan. Ular paranjisiz holda ot choptirib, yaylovlarda qo'tonni boshqarish va chorva mahsulotlarini tayyorlash bilan mashg'ul bo'lganlar. Xat tanimagan odamlarning og'zaki nutqi ta'sirchan bo'lgan. Ayniqsa, so'zamol cho'pon qizlar ustozlaridan chechanlik sirlarini o'rganganlar. Bir manbada yoziladiki, otda Farg'ona vodiysidan tog' oshib Toshkentga kelayotgan savdogar yigitlar yo'lda uchragan cho'pon qizga "Bu tog'ning yoshi nechada ekan-a", –deya gap otishibdi. Shunda cho'pon qiz:

"Iye, mana bu kishini,

ADABIYOTSHUNOSLIK

*Xudoyimning ishini,
Qaydan bilay yoshini,
Ochib ko'ring tishini",*
deb javob qaytargan ekan [2.118].

5) *motivatsion xossa:*

Aytmayin, deb bir xayol qilib edim, yor-yor,
Nosvoydayin o'lanning xumori bor, yor-yor. [5.268]

Yoki yana bir misol:

Besh-olti ovuz o'lanni bosib aytgin,
Qobirg'asi qizlarning shiqildasin. [5.268]

Adabiyotshunoslikka oid lug'atlardan ma'lumki, motivatsiya tushunchasi biron bir hodisaning yangi bir adabiy voqelikning yuzaga chiqishi uchun sabab bo'lishi, turtki berishini anglatadi. Yuqoridagi to'rt misra mazmuniga e'tibor bering: o'lan aytishuvining nosvoy singari xumori bo'lgani uchun ham o'zini chetda tiyib turgan odam ijroga qanday qilib aralashib ketganini bilmay qoladi. Yoki to'yga kelgan qizlarning qovurg'alar shiqillashini olaylik. Qovurg'alar qachon shiqillashi mumkin? Ilgari hech qaysi to'yda eshitilmagan juda kulgili o'lan aytilganida. Demak, u qizlarning harakatga kelib qotib-qotib kulishlari qovurg'alarining shiqillashiga sababdir. Fikrimizning dalili uchun qo'shimcha ravishda quyidagi parchalarni ham keltirib o'tishni ma'qul ko'rdik:

Aytgan bilan o'laningni, haripdoshim,
Qizirmidi to'y o'laning qiz bo'lmasa? [5.152]

Yana bir misol:

Aytmayin, deb bir xayol qilib edim,
Qarasam, sen turibsani ko'zing suzib. [5.139]

6) *moddiy rag'bat:*

Ikkov-ikkov o'lan ayt, jon bir qizlar,
Kuyov tomon qudalar tanga tashlar. [5.258]

Yoki yana bir misol:

*O'lan aytsin desang bo'g'zim moylab qo'y,
Belbog'imni dasturxon qip joylab qo'y.* [5.145]

Hozir to'yma-to'y yuruvchi xonandalar singari mohir o'lanchilar ham moddiy rag'batsiz uzoq-uzoqlardagi to'ylarga ham borib, vaqtini va iste'dodini behudaga sarflamaganlar. Keksa axborotchilarning ma'lumotiga ko'ra, davra markaziga yoyilgan erkak oxunning belbog'i yoki xotin-qiz o'lanchining ro'moli tun oqquncha ishqibozlar va to'y egalari tomonidan tashlangan pulga to'lgan. Ba'zi boylar g'olib chechanning otiga qo'y yoki sarkani ham yuklab berganlar [2.78].

*Mening bergan fotiham zoye ketmas,
Yil aylanmay bo'lasiz o'lanchi boy.* [5.43]

7) *ma'naviy rag'bat:*

*Ushbu to'yda qizlarni yengib chiqsam,
Quramaning oxuni deydi meni.* [5.143]

Yoki boshqa misol:

*Ko'ngiling rostakami menda bo'lsa,
Ko'taray ro'molimni, bir qarab ol.* [5.21].

To'yni qizdirib, to'plangan odamlar olqishiga sazovor bo'lgan o'lanchi o'sha kuniyoq xuddi g'olib sportchi yoki zo'r qo'shiqni aytgan xonanda kabi og'izga tushgan, uning dovruqi olis-olis qishloqlarga borib yetgan, ashaddiy muxlislari bo'lajak to'y kunini uning bo'sh vaqtiga qarab belgilashgan. Axborotchi U.Mirzaliyevning yozishicha, Ohangaron tumanining Qamchiq dovoni yaqinidagi eng chekka Saridala qishlog'idan kelinni uzatib olib ketishga kelgan beshariqliklar safida so'zga chechan o'lanchilar ham bo'lgan. "O'sha paytning udumi bo'yicha quyov navkarlari bilan qiz xonadoniga shom paytida kelishgan. Rasm-rusumlardan so'ng qizlar va yigitlar o'rtasida o'lan aytish musobaqasi boshlangan. Bu aytishuvda vodiylik yigitlar ustun kela boshlashgan. Shunda qizning otasi va akalari Ertoshdan Marahim va Dadan bobolarimizni olib kelish uchun chopar yuborishgan. Ular tezlik bilan Saridalaga – to'yxonaga etib borib, qizlarning kiyimida qizlar qatoriga o'tirib, navbat bilan kuyovlarga qarata o'lanli aytishuvlarini davom ettiraverishgan. Saridalada tong otguncha qiz bazmi, o'lan aytishuvi bo'lib, Farg'onadan kelgan kuyov navkarlari yengilganligini tan

olishgan. Qizlar tarafga g'oliblikni olib bergan ertoshlik Marahim va Dadan ismli yigitlar qizbolacha kiyimlarini yechishgach, farg'onaliklar qoyil qolishib, rosa kulishgan ekan" [4.55]. O'lanchilikdagi ma'naviy rag'batning ikkinchi jihati shundan iborat bo'lganki, chechan yigit yoki qizga zimdan oshiqlar soni ortib borgan.

8) *mag'lubiyat tovonlari:*

O'lan topolmay qolsang, aripdoshim,

Bir o'ptirib qo'yaver oq tomoqdan. [5.262]

Yana bir misol:

O', *attang-a, yigitchilik o'tdi bizdan,*

Ketmaydi qiz suygisi ko'nglimizdan.

O'lanni guvillatib aytolmadik,

Oxunchilik kelmadi qo'limizdan. [5.134]

Aytishuv yakunida mag'lubiyatni tan olmaslik imkonsiz bo'lgan. Negaki, atrofni ko'zi bilan ko'rib, qulog'i bilan eshitib turgan ishqibozlar o'ragan. Qolaversa, o'jarlik qilib, aytishuvni davom ettirishga urinilsa, g'olib chechan shu harakatning o'zini ham badihago'ylik bilan o'tkir yumorga aylantirilgan misralar vositasida ruhiy-ma'naviy zarba bergan. Zotan, kimningdir o'lanchi qizi yoki xotiniga "O'lan topolmay qolsang... Bir o'ptirib qo'yaver oq tomoqdan",– deyishning o'zi bo'lmaydi. Bu mag'lubiyat evaziga so'ralgan masxaraomuz tovondir.

9) *Ijro reglamenti:*

Qisqasi bor o'lanning, uzuni bor,

Bir boshlasam tonggacha tinimayman. [5.157]

Yoki yana bir misol:

Oxun qizning o'lani ado bo'пти,

Aytasi yangasiga "ketaman", deb. [5.299]

Ko'plab keksa axborotchilarning ma'lum qilishlaricha, to'y egasi qishloqdoshlari chorva mollarini qo'rasiga qamab, taranib, kiyinib kelganlaridan so'ng "qirqinchi" deb atalgan (kerosin quyiladigan idishining aylanasini 40 sm bo'lgan) chiroqlarni qatorasiga yoqib, o'rtaga kichikroq dasturxonni yozib (unga yeguliklar qo'ymasdan), turmushga uzatilayotgan qizini va uning yoniga to'plangan dugonalarini taklif qilgan. Shundan so'ng qarama-qarshi tomonga yigitlar yig'ilishgan. Demak, o'lan aytishuvi namozshom payti boshlanib, tun yarmigacha, ba'zan tonggacha davom etgan.

10) *meditativ vosita:*

Bu to'yga sen kelmasang, kelmas edim,

O'lan aytib kalishni bermas edim. [5.25]

Yana bir misol:

Ovulingning qizlari yomon ekan,

Tor kovushni talashib to'ydan qoldi. [5.332]

To'y egasi tomonidan dasturxon o'rtasiga qo'yib ketilgan o'ng poy yangi kavush tomonlar o'rtasida go'yoki mediator vazifasini o'tagan. Bir necha to'ylarda g'olib kelib, tanilib qolgan oxun yigit o'z belbog'ini yechib, dasturxon ustiga sovrin uchun yoygach, kavushni qo'lga olib, "bismillo"dan boshlanuvchi bir necha o'lanlarini aytib, o'zi mo'ljallagan o'lanchi qizning qo'lga javob aytishi uchun bergan. Harbadoshlarning galma-gal aytishuvi shu tariqa qizigandan qizib borgan.

XULOSA

- Yuqorida bayon etilgan kuzatishlarimizdan ma'lum bo'ladiki, chechanlar ijro etgan matnning mazmuni, shakli, usuli, vaqti va chegarasi haqidagi sodda va xalqona e'tiroflari tadqiqotchi olimlarning o'lan janriga doir ilmiy-nazariy qarashlarini yanada boyitish uchun xizmat qiladi. Demak, ularni e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim;

- o'lan ijodkorlari va ijrochilarining yuqorida sanab o'tilgan dalillari mazkur janrning g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini belgilaydigan o'ziga xos mezon hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alaviya M. O'zbek xalq marosim qo'shiqlari. – Toshkent: Fan, 1974. (Alaviya M. Uzbek folk ritual songs. - Tashkent: Fan, 1974.)

ADABIYOTSHUNOSLIK

2. Yormatov I. Yuqori Ohangaronning tabiati, tarixi va madaniyati (tabiiy-geografik va tarixiy-etnografik ocherk). –Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2008.– B.118.(Yormatov I. Nature, history and culture of Upper Ohangaron (natural-geographic and historical-ethnographic essay). -Tashkent: Publishing House of the National Library of Uzbekistan named after Alisher Navoi, 2008.- P.118.)

3. Imomnazarova Sh. O'lan janri poetikasi (o'ziga xos xususiyatlari, genezisi va badiiyati). – Toshkent: Firdavshoh, 2021. –B.36.(Imamnazarova Sh. Olan genre poetics (specific features, genesis and artistry). - Tashkent: Firdavshah, 2021. - P.36.)

4. Mirzaliev U. Tangriga yaqin maskan. –Toshkent: Navro'z nashriyoti. 2018.–B.55 (Mirzaliev U. A place close to God. -Tashkent: Navruz publishing house. 2018.–P.55)

5. "O'lan aytsang beri kel, aynam-ov" (o'lanlar). // O'zbek xalq ijodi yodgorliklari. J.26. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020. ("O'lan aytsang beri kel, aynam-ov" (Olans). // Monuments of Uzbek folk art. V.26. - Tashkent: Publishing house named after Gafur Gulam, 2020.)

(Taqrizchi: A.Sabirdinov - filologiya fanlari doktori)